

Arhe XII, 24/2015

UDK 17.023.33

061.1

172.4

174

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

DEJAN DONEV¹

Centar za integrativnu bioetiku, Kumanovo, Makedonija

EVROPSKA ISTRAŽIVAČKA PRAKSA: ETIČKI KODEKS „RESPECT“

Sažetak: Visoki standardi etike nude viši kvalitet istraživanja i povećavaju u znatnoj mjeri njegov društveni utjecaj. Oni promoviraju istraživački integritet i bolje usklađivanje istraživanja s društvenim potrebama i očekivanjima.

Europska komisija je, vođena ovim ciljem, otpočela s projektom „Tehnologije informacionog društva“, sprovedenim od strane Instituta za proučavanje tržište rada, koji predstavlja pokušaj uspostavljanja skupa etičkih i profesionalnih smernica koje bi poslužile kao kodeks za socioekonomska istraživanja širom Europe, poznat pod imenom RESPECT.

Autorova namjera jeste da odredi trenutno pozicioniranje i primenu kodeksa RESPECT u okvirima razvoja zajedničkog, međunarodnog istraživačkog prostora sa „transparentnim i univerzalno usaglašenim standardima“, tj. da vidi i preispita mogućnost i razloge (ne)primene RESPECT-a na evropskom tlu.

Ključne reči: bioetika, etički kodeksi, etički principi, Evropa, istraživanje

1. UVOD

Vreme u kome živimo odlikuje se velikim brojem nerazrešenih problema koji se kao naslagani teret vuku decenijama i decenijama unazad kao rezultat indolentnog ponašanja čoveka u različitim poljima života. Među mnogo takvih posebno se ističe područje nauke, specijalno istraživanja, a najviše primena naučnih istraživanja.²

---

¹ E-mail adresa autora: donevdejan76@gmail.com

² Na šta ukazuju još i Edward Diener & Rick Crandall, *Ethics in Social and Behavioral Research*, University of Chicago Press, Chicago, 1978, kao i Lucinda Peach, „An Introduction to

U ovom domenu ljudske egzistencije i delovanja istorija je pokazala da čak i najbolje namere nemaju uvek dobar rezultat i posledicu, a to u kontekstu morala i etike znači da se desilo i proširivanje i promena područja morala. Dakle, osim klasičnog, prema kom relacija vlastitog Ja je bila i još uvek je primarna, proširenje je došlo i u delu odnosa prema drugima, prema zajednici, prema prirodi, prema životu... Dogodila se i promena u vodećim etičkim teorijama, pa tako umesto Abelarovog razloga kao primarnog u etičkoj proceni, sada se nastoji da posledica bude ta prema kojoj bi se moralno delovanje i etičke namere mogli ocenjivati, a u nauci doslovni primer toga predstavlja istraživanje atomske energije, koje je na kraju rezultiralo masovnim istrebljavanjem i uništavanjem ljudskoga roda.

Otuda, u poslednjih 30-40 godina insistira se u naučnim istraživanjima da se ponovo uvede etika, normativna etika, ali ne samo kao regulator i „krajnji sudija“ o onome što se čini i primenjuje, nego istovremeno i kao podsticaj za razvijanje etičke svesti i savesti da se ne bi dogodile stravične posledice. Ideja je pre svega „postići četiri stvari“ i to „pokazati praktičku vrednost ozbiljnog i sistematskog razmišljanja o tome šta je i kakvo je to etično ponašanje u istraživanju“, dalje „utvrditi kako i zašto smo u situaciji trenutnih pojava postojećih sistema regulacije“, ali i doći do „rasčišćavanja terena i naglašavanja onih činova koji su doveli do antagonizma između istraživača i regulatora“, kao i da se učini „ohrabrivanje obe strane da zajednički osmisle rešenja etičkih i regulatornih problema“.³

To se pojavilo kao rezultat „popuštanja moralnih uzda“ zbog društvenih promena koji su se dogodile, takođe i zbog celog niza konkretnih razloga i događaja, kao i sve veće socijalne fragmentacije, a zbog nje i opadanja intenziteta društvenog života i javnog angažmana, zbog čega, u generalnom smislu, najviše se optužuje promena kulturnog procesa i šablona koji se pojavio i razvijao zahvaljući Postmoderni. Shodno tome, kao što potencira Bauman, vlada „nepoverenje prema metanaracijama“,⁴ koje rezultira odbacivanjem mogućnosti za univerzalnim, etički zasnovanim normiranjem, ili je krajnje ishodište debata o autoritativnosti definicija i jednodimenzionalnosti narativa.⁵ Još rigidnije, etika je ono što se u svetlosti postmodernističkog relativizma, razume kao nešto što je „namenjeno deponiji istorije“.⁶

Ethical Theory”, in Robin Levin Penslar (ed.), *Research Ethics: Cases and Materials*, Indiana University Press, Bloomington, 1995, pp. 13-26.

3 Israel, M., & Hay, I., *Research Ethics for Social Scientists*, SAGE, London, 2006, pp. 20.

4 Bauman, Z., *Postmodern Ethics*, Blackwell, Oxford, 1993.

5 Sayer, A., & Storper, M., „Guest editorial essay“, *Environment and Planning D: Society and Space*, vol. 15, No.1, 1997, pp. 1-17.

6 Bauman, Z., *Postmodern Ethics*, pp. 2.

Ali, pošto je Postmoderna načinila najveći „greh“ u svakoj od oblasti ljudske egzistencije i delovanja, rušeći njegovu individualnost i neponovljivost brisanjem njegove autentičnosti i uvođenje relativizma na velika vrata – zahtev o povratku etike i etičkog, i u istraživanjima, bar plastično pokazuje zabrinutost čoveka spram njegove sadašnjosti, ali još bitnije, prema njegovoj budućnosti, u pokušaju da ponovo pronađe vlastitu esenciju, smisao i cilj postojanja. To pokazuje, u delu istraživanja, da i naučnici, pokušavajući da etički razmišljaju o razlozima i posledicama svojih istraživanja, istovremeno brinu i o etici, i preko nje pokušavaju pronaći smisao postojanja i opravdanost rezultata do kojih su došli. Upravo zbog toga nije slučajno da je svojevremeno fizičar Karl fon Vajczeker (Carl Friedrich von Weizsäcker) istakao da stepen moralne zrelosti naučnika treba da se meri prema produktivnoj odgovornosti za posledice saznanja koje oni praktično preuzimaju.⁷ Ovo proizlazi iz saznanja o visokim standardima koje etika nudi, a koji imaju viši kvalitet u istraživanju, čime se u velikoj meri uvećava i društveni uticaj na istraživanja jer oni promovišu istraživački integritet i bolje usaglašavaju istraživanja sa društvenim potrebama i očekivanjima.

2. ETIČKI PRISTUP U ISTRAŽIVANJIMA

Ideja je jasna i vrlo precizna, a sastoji se u pronalaženju i ponovnom prihvatanju moralno opravdanih razloga zbog kojih se zahteva da istraživanje bude podložno etičkoj evaluaciji saglasno sistemu etičke ocene, pošto ono što je suštinsko jeste identifikovanje potencijalne koristi i rizika koji se javljaju kao rezultat ishodišta istraživanja, a čija je glavna karakteristika nezavisnost.⁸ Otuda, od posebne važnosti je da se prihvati stanovište da svako istraživanje nije intrinzično etički sumnjivo u svojoj osnovi, pošto i pored problema koji se javljaju za vreme njegovog sprovođenja, postoji veliki broj razloga zbog kojih ono treba biti podržano i na njega se treba gledati kao na vrednu aktivnost. Naime:

- da „istraživanje donosi bolji kvalitet življenja i da uvećava blagostanje;
- da veliki broj života mogu biti spašeni;
- da znanje može biti dobro i zbog samog sebe“.⁹

7 Weizsäcker, C. F., *The Unity of Nature*, Farrar Straus Giroux, New York, 1980.

8 Bortolotti, L., & Heinrichs, B., „Delimiting the concept of research: An ethical perspective“, *Theoretical Medicine and Bioethics* 28, No.3, 2007, pp. 157-179.

9 European Commission, *European Textbook on Ethics in Research*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2010, pp. 14.

Ovi razlozi podupiru dva različito fundirana tipa opravdanosti o sprovođenju istraživanja. „Prvi predstavlja etički argument – vanintrinzično vrednosni – koji se gradi na ideji o znanju koje proizlazi iz dobre nauke“¹⁰ i saglasno kome je istraživanje vredno, korisno zbog koristi iz znanja koje se implementira u društvu. „Drugi argument odnosi se na ideju o znanju kao intrinzično vrednosnom, tj. ono je samo po sebi vredno nezavisno od bilo kakve daljnje koristi koja bi se mogla pojaviti iz njegove primene“.¹¹

U isto vreme, ova dva različito fundirana tipa opravdanosti o sprovođenju istraživanja u prirodnim i društvenim naukama i njihovoj metodologiji istraživanja, imaju različitu težinu i važnost zato što su u društvenim naukama pitanja izbora i moralne odgovornosti teži, pošto njihovi metodi nemaju taj stepen vrednosne neutralnosti, u stvari ideala objektivnosti, kao u prirodnim naukama. Tu je već znatno teže učiniti diskrepancu između istraživača i njegovog predmeta istraživanja, koja čuva objektivnost, što nužno postavlja pitanje o slobodi u aktivnostima ljudskog života kao ključnoj pretpostavci o smislu njegovog života i vrednosti. Reklo bi se da je u društvenim naukama problem etičke evaluacije istraživanja komplikovaniji zbog pitanja artikulacije slobode i njenih granica pošto se u takvim istraživanja ne može izbeći korišćenje ljudske individue i delova društva kao materijala na kome se sprovodi istraživanje. Drugim rečima, istraživanje može, ali i mora metodološki biti etično, a ne samo naučno.¹²

Prethodno rečeno nas uvodi u problematiku namera, ali i očekivanih i mogućih posledica istraživanja, tj. u uključivanje potencijalne koristi u odnosu na istraživača i širu javnost kao i u rizike u odnosu na učesnike istraživanja – etički okviri istraživanja i primenjene etike „koja istražuje na koje načine je moguće primeniti normativnu etičku teoriju na konkretne probleme ili u konkretnim situacijama ili okolnostima“,¹³ u ovom slučaju na polju istraživanja.

Jedan od načina da se proceni određeno istraživanje je da se odredi tj. izmeri potencijalna korist i rizici kako bi se odredilo jesu li konsekvence dobre ili loše, u stvari reč je o fokusiranju na sam akt – teleološki pristup. Fokusiranje na činjenje odnosi se i na deontološke pristupe, koji isto tako predstavljaju jedne od najznačajnijih ako ne i vodeće pristupe u etičkom oce-

---

10 *Ibid.*

11 *Op. cit.*, pp. 15.

12 Dawson, A., & Yentis, S., „Contesting the science/ethics distinction in the review of clinical research“, *Journal of Medical Ethics* 33, 2007, pp. 165-167.

13 Singer, P., (ed.), *A Companion to Ethics*, Blackwell, Oxford, 1993.

njivanju u zapadnoj misaonoj tradiciji u poslednjih sto godina.¹⁴ Kao treći tip pristupa može se uzeti i etika vrline koja se fokusira na moralnog subjekta, tj. na onoga ko donosi odluku i njegove motive i intencije, ali isto tako kao dovoljno značajni smatraju se i principijelizam, koji se fokusira isto tako na činjenje, zatim kazuistika, etički relativizam i etika brige.

Saglasno prvom od prethodno naznačenih, tj. njegovoj osnovnoj varijanti i tezi, „moralnost akcije kompletno se može odrediti u odnosu na njene konsekvence, ali ne preko namere ili motivacije koji bi mogli isto tako biti u osnovi same akcije“.¹⁵ On se naziva *konsekvencijalizam* i prema njemu određeni postupak može se smatrati za moralno opravdan ili obavezujući ukoliko „proizvodi najbolji mogući odnos između dobra i zla u korist prvog“,¹⁶ što znači da „se moralni status određenog postupka određuje preko procenjivanja odnosa dobrih i loših posledica samog postupka“.¹⁷ Ukoliko pozitivne posledice koje proizilaze iz određenog postupka ili akcije prevazilaze rizike od nepostupanja ili postupanja na malo drugačiji način, isti postupak može biti moralno priželjkivan ili odbranljiv. Istovremeno, najbitnije primedbe koje se upućuju ovom pristupu odnose se na činjenicu da on uzima samo posledice kao jedino relevantni faktor, a što konsekventno vodi prema zanemarivanju interesa individua.

Prema drugom pristupu, saglasno kritici koja je upućena konsekvencijalističkom, razvio se *deontološki* pristup kao alternativa, koji ukazuje da ispravnost ili pogrešnost akcija nije determinisana od njihove posledice, nego određena samom prirodom akcije. U ovom kontekstu, „nešto se može smatrati za moralno ispravno ili etički obavezno čak i tada kada ne donosi najbolji mogući odnos između dobra i zla, zato što prema ovom pristupu, odnos između dobra i zla za pojedinca ili društvo, ne predstavlja dovoljnu osnovu za određivanje da li je određeno ponašanje moralno ili etično“,¹⁸ što znači da je potrebno uzeti u obzir i druge posledice, a ne samo one izvanmoralne, tj. određeni akti su dobri sami po sebi, naglašavajući pre svega

---

14 Davis, N. A., „Contemporary deontology“, in Piter Singer (ed.), *A Companion to Ethics*, Blackwell, Oxford, 1993, pp. 205-218, kao i Lucinda Peach, „An Introduction to Ethical Theory“, in Robin Levin Penslar (ed.), *Research Ethics: Cases and Materials*, Indiana University Press, Bloomington, 1995, pp. 13-26.

15 Донеv, Д., *Етика во новинарството*, УКИМ, Скопје, 2011, стр. 146.

16 Holden, C., „Ethics in social science research“, *Science*, Vol. 26, 1979, pp. 537, kao i Thomas I. White, *Right and Wrong: A Brief Guide to Understanding Ethics*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1988.

17 Israel, M., & Hay, I., *Research Ethics for Social Scientists*, pp. 34.

18 *Ibid*, pp. 36.

dužnost ili činjenje onog što je ispravno, nezavisno od posljedice.¹⁹ Drugim rečima, „konsekvencijalizam nas podstiče da težimo ka dobru, a deontologija da dajemo primer“.²⁰ U isto vreme, ovom apsolutističkom pristupu u etici prigovara se upravo zbog nefleksibilnosti, kao i zbog nedostatka razrešenja po pitanju sudara različitih prava ili dužnosti.

Upravo zbog ovog ponuđena su u etici još najmanje dva različita pristupa. Jedan od njih naziva se *etika vrline*, pristup koji „adresira etička pitanja u okvirima karaktera onog koji deluje“,²¹ tj. naglašava moralni karakter donosioca etičkih odluka, a ne posledice njegovih postupaka, niti pravila ili dužnosti saglasno kojima se rukovodi. To ukazuje da nasuprot konsekvencijalističkim i nekonsekvencijalističkim pristupima u etici koji su usmereni prema činu, etika vrline je pristup fokusiran na moralnog delatnika.²² Ona se najčešće koristi ukoliko se postavlja pitanje o karakteru delatnika ili o motivima saglasno kojima isti deluje. To govori da se suština etike vrline sastoji u konstataciji da je karakter primarni objekt etičke ocene, tj. da se aktivnosti prosuđuju prema onome što nam one govore o karakteru delatnika. Ovo zbog toga što je temeljna ideja da su vrline one karakterne crte koje vode prema razvoju čoveka, dok su poroci one karakterne crte koje uništavaju taj razvoj. Ali, kao i sa prethodna dva pristupa, tako se i etika vrline suočava sa određenim primedbama, tj. da je moguće da se pojavi relativizam u delu onoga što se smatra za vrlinu ili njen izbor. Druga primedba odnosi se na to što ova etika ne daje čistu sliku o onome što trebamo činiti, nego samo ukazuje kakve osobe trebamo biti.

Druga, koja isto tako nije fokusirana ka činu, jeste *etika brige*, saglasno kojoj je fokus usmeren prema brizi, samilosti i ljudskim odnosima. Ona se pojavljuje u kasnim 70-tim godinama prošloga veka i povezuje se imenom Kerol Giligan, a njene teze su nadopunjene od strane Anet Bejer, Virdžinije Held, kao i Nel Nodings. Prema Giligan, sumnjivo je konvencionalno naglašavanje prava i obaveze u etici, zato što se one baziraju na razumevanju i maskulinitetu,²³ čime su dva etička načina mišljenja bila uspostavljena: prvi, baziran na etici pravde i prava, pretežno korišćen od strane muškaraca, i drugi, baziran na etici vrline, koji uglavnom koriste žene primenjujući etiku brige koja naglašava međuljudske relacije, značaj konteksta i vaspiti-

19 Донеv, Д., *Етика во новинарството*, стр. 145-146.

20 Pettit, P., „Consequentialism“, in Piter Singer (ed.), *A Companion to Ethics*, Blackwell, Oxford, 1993, pp. 231.

21 Rachels, J. & Rachels, S., *The Elements of Moral Philosophy*, McGraw-Hill, New York, 2009, Chapter 12.

22 Peach, L. „An Introduction to Ethical Theory“, pp. 13-26.

23 Донеv, Д., *Етика во новинарството*, стр. 149.

tanja.²⁴ Drugim rečima, „ovaj pristup polazi od kritike konsekvencijalizma i deontologije, koji uzimaju etičke obaveze kao nepristrasne i univerzalne, osporavajući ih zato što počivaju na nerealnom stanovištu o individuama kao autonomnim, samodovoljnim bićima, nego na njih gledaju kao na socijalna bića sa kompleksnim setom relacija“.²⁵ Upravo zbog toga, ovaj pristup je kasnije kritikovan, konkretnije zbog nedostatka nosećeg moralnog principa, „izraženog potcenjivanja Kantovih univerzalnih pravila, nepristrasne utilitističke kalkulacije i individualnih prava“,²⁶ ali ipak ova etika ne podrazumeva potpuno odbacivanje svih drugih etičkih pristupa.

U produžetku ove lepeze etičkih pristupa u istraživanju, iako se u zapadnoj normativnoj etici akcent stavlja na konsekvencijalističke i deontološke pristupe, kao i na etiku vrline, ipak u moralnoj deliberaciji postoje i mogu se, ukratko, pomenuti još i principijelizam, koji se fokusira isto tako na činove, zatim kauzalistika, kao i etički relativizam.

Principijelizam ili poznatiji u Engleskoj još kao „pristup saglasno četiri principa“ razvijen je 70-tih godina²⁷ prošloga veka od strane američkih bioetičara Toma Bičama i Džejsma Čildresa, a znatno proširen od engleskog naučnika Ranana Džilona 1994 godine. On se bazira na *prima facie* principima,²⁸ a to su poštovanje autonomije (obaveza da se poštuju sposobnosti za odlučivanje autonomnih osoba), dobronamernost (obaveza da se omogući korist i da se balansira korist nasuprot rizika), nenanošenje štete (obaveza poštovanja u distribuciji koristi i rizika), saglasno kojima se tvrdi da se obezbeđuje odgovor na moralni pluralizam, dok se u etičkom odlučivanju garantuje uračunljivost i jednostavnost nezavisno od „duboke epistemološke i teorijske lojalnosti“.²⁹ Radi se o pristupu koji je stvoren u tesnoj

---

24 Friedman, M., „Liberating Care“, in *Feminist Ethics*, Moira Gatens (ed.), Ashgate, Dartmouth, 1998, pp. 543-584.

25 European Commission, *European Textbook on Ethics in Research*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2010, pp. 26.

26 Beauchamp, T. L. & Childress, J. F., *Principles of Biomedical Ethics*, 5th edition, Oxford University Press, New York, 1994, pp. 369.

27 Pristup koji je bio razvijen zahvaljujući Belmont Izveštaju tj. Američkom izveštaju o etičkom ponašanju u istraživanju, koji je objavljen 1979. godine – National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research, *The Belmont Report: Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subjects of Research*, 1979. <http://ohsr.od.nih.gov/guidelines/belmont.html>.

28 Termin uveden od strane engleskog filozofa ser Vilijama D. Rosa, i koji podrazumeva da određeni princip jeste obavezujući sve dok ne dođe u konflikt sa nekim drugim principom, kada postaje nužno da se napravi izbor između njih.

29 Evans, J. H., „A sociological account of the growth of principlism“, *The Hastings Center Report*, Vol. 30, No. 5, 2000, pp. 33.

konekciji sa potrebom postojanja praktičnih i „objektivno transparentnih“³⁰ načina donošenja etičkih odluka u vreme kada država počinje intervenisati u domenu etike, a to je period 70-tih godina prošloga veka i intencija uvođenja i primene argumenata utilitarizma i deontologije u području donošenja odluka i formulisanja propisa u kliničkoj praksi. Ipak, kao i u mnogim drugim pristupima u etici, tako i u ovom, saglasno kritici da pati od nedostatka teorijske fundiranosti, prevelike primene zapadne metodologije, da preferira opstrukciju istinskog etičkog istraživanja i obesmišljava ga preko nemogućnosti postojanja jedne jednostavne formule za razrešavanje konflikata, kao i otvoreni individualizam – u toku 90-tih godina prošloga veka on izlazi iz „mode“, i zbog pojave drugih pristupa u etici, pre svega feminističke etike.

Kazuistika je pristup u normativnoj etici koji je fundiran na posmatranju situacije, u kojoj do principa dolazimo preko specifičnih slučajeva i izazova tj. pomoću analogije i slučajeva, a ne posledice ili principa, i pokušavamo da definišemo i razjasnimo „suštinske maglovite etičke principe, kao što su „nemoj krasti“ ili „vrati ono što si pozajmio“, koje koristimo kao vodeće u praksi“.³¹ U ovom smislu, istraživači donose zaključke o etičkim pitanjima tako što izvlače principe iz sličnih, pomalo problematičnih dilema i iste zatim primenjuju na kompleksnija pitanja sa kojim se suočavaju,³² tj. kazuistika upućuje na pragmatične slučajeve s kojima se svi slažu.

Etički relativizam je teza saglasno kojoj „etički principi ili sudovi su relativni u odnosu na pojedinca ili kulturu“,³³ govoreći da su sami pojmovi dobra i zla zavisni od društva do društva u kojima istraživač deluje i da je sasvim neprikladno tražiti od istraživača da u njihovom istraživanju prate vrednosti koji važe u određenom društvu. Ali, iako etički relativizam crpi svoju snagu iz opservacije da različite grupe ljudi u društvu drže do različitih moralnih uverenja i delanja koji su duboko uslovljeni od kulturnog konteksta, ovaj pristup se otvoreno najviše kritikuje zbog tvrdnje da je svaki moral podjednako ispravan.

---

30 Op. cit., pp. 35.

31 Thacher, D., „The casuistical turn in planning ethics“, *Journal of Planning Education and Research*, Vol. 23, 2004, str. 271.

32 Peach, L., „An Introduction to Ethical Theory“, pp. 13-26.

33 LaFollette, H., „The truth in ethical relativism“, *Journal of Social Philosophy*, Vol. 22, 1991, str. 146.

3. REGULACIJA ETIKE – KODEKSI I PRINCIPI

Saglasno prethodnom, a još više zbog brojnih zloupotreba i javnih skandala u delu nereguliranih istraživanja, razvoj etičkih kodeksa i principa postao je vodeća snaga zato što se nakon Drugog svetskog rata, tj. perioda nakon 1945 godine, tražilo stvaranje jednog tipa etičke regulacije u delu naučnih istraživanja, kako bi ona mogla biti „spašena“ u odnosu na svoju opravdanost i dostojanstvo.

Upravo se ova etička regulacija omogućava preko etičkog kodeksa i pravila, zato što se preko ovih načela objašnjavaju moralni aspekti delovanja i potražnje koji se postavljaju ispred takvog oblika postupanja. „Sa kodeksom se objašnjava značaj određenje delatnosti i iznose se njene etičke norme i ciljevi, adekvatno zadatim ciljevima i specifičnim aktivnostima. Pri tom, kodeksom se ukazuje na etički značaj određene delatnosti, na njenu korist za ljude, kao i na njenu uklopljenost u sistemu ljudskog delovanja“.³⁴ Preciznije, kodeksom, koji određuje radnu i profesionalnu etiku, ukazuje se i na posebne etičke dimenzije koje proizlaze iz adekvatne aktivnosti – na njene posebne ciljeve, osobenosti tog određenog tipa delatnosti, eventualno na opasnosti u njoj i iz nje, na nužnu pažnju na posebne aspekte tog tipa delatnosti i na izdržljivost spram izazova, o potrebi dosezanja kvaliteta u delatnosti, kao i o ulozi delatnika u toj oblasti.

Ovako opredeljen i podrazumevan, etički kodeks jeste praktički izražaj pozitivnog morala koji govori zašto i kako se treba izvršavati adekvatna delatnost; koje su najbitnije etičke norme u njoj; šta osoba treba da radi a šta da izbegava u tom tipu delatnosti; kakav treba biti odnos prema osnovnom zadatku te delatnosti, prema unapređenju potrebnih znanja, veština i veza sa drugim sličnim delatnicima, prema osobama koji očekuju rezultate od njih; kakav treba biti odnos prema poslovnoj, tehnološkoj i društvenoj tajni; kakav treba biti odnos sa kolegama iz istog tipa delatnosti i na koji način u tom krugu delatnika mogu ući i druge osobe. Pritom, poseban deo posvećuje se tome kako sankcionisati prekoračenja tih normi u radnoj etici.

Kroz jednu istorijsku vivisekciju, vođen od jednog ovakvog cilja, negde nakon Drugog svetskog rata, akademski svet, ali i cela javnost, otpočeli su pokušaj uspostavljanja i primene etičkog kodeksa i principa u istraživanjima. Naime, nakon strašnih medicinskih eksperimenata u nacističkoj Nemačkoj, tačnije 1947. godine zapadni svet je uspostavio Nirnberški kodeks, koji zajedno sa Deklaracijom iz Helsinkija Svetske zdravstvene organizacije

---

34 Донеv, Д., *Невладиноиот сектор како етички коректив на општеството*, МЦМС, Скопје, 2008, стр. 139.

iz 1964. godine, predstavlja kamen temeljac istraživačke etike,³⁵ posebno bioetike. Odavde su se ovi koncepti polako raširili i na istraživanja koja se odnose i na druge oblasti, uključujući i ona u društvenim naukama. Četiri su ključna i vrlo uticajna formalno-etička dokumenta: već pomenuti Nirnberški kodeks iz 1947. godine,³⁶ jednako tako pomenuta Deklaracija iz Helsinkija iz 1964. godine,³⁷ zatim Izveštaj iz Belmonta iz 1979. godine, kao i Proglas Saveta međunarodnih organizacija medicinskih nauka iz 1982. godine³⁸ – koji su trasirali put u razmišljanju i praksi ne samo bioetičkih istraživanja, nego i u društvenim istraživanjima, u uobličavanju institucionalne etičke prakse.

Prvi od njih, *Nirnberški kodeks*, iako njegov uticaj nije bio univerzalan, ipak predstavlja temelj svih budućih etičkih kodeksa.³⁹ On je proizašao delimično iz straha u odnosu na posljedice po nauku do kojih se moglo doći nakon gubljenja poverenja u lekare i istraživače nakon rata, kao i delimično zbog javnog gnušanja i užasavanja zbog surovih eksperimenata koje su oni sprovodili. Naime, nakon otkrivanja i objavljivanja eksperimenata nacističkih „nauka“ nakon Drugog svetskog rata, postojala je opasnost da se ugrozi „poverenje javnosti u nauke zapadne liberalne demokratije“.⁴⁰ Pojavila se i zabrinutost za medicinska istraživanja u Francuskoj, dok je američka javnost uspela sačuvati veru u Hipokratovu zakletvu i integritet lekara.⁴¹ Otuda, britanski diplomati su insistirali da istraživanja saveznika koja su se sprovodila u to vreme, ostanu „netaknuta“ i „neisprljana“, a među aktivnostima kojih su

---

35 Iako je regulacija u medicinskim eksperimentima bila prisutna i pre rata u Nemačkoj. U isto vreme, i u Americi i u Engleskoj, istraživači u medicinskim naukama su učestvovali u krajnje diskutabilnim eksperimentima i pre Drugog svetskog rata i za vreme njegovog trajanja. Isto tako, suđenje lekarima u Nirnbergu je pre svega bilo američka inicijativa od koje se Engleska javno distancirala, iako su njene agencije tajno saradivale sa Sudom, kao i u izradi Kodeksa.

36 *Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law 10*, No. 2, 1949, pp. 181-182. <http://ohsr.od.nih.gov/guidelines/nuernberg.html>. Pristupljeno: 13.04.2014.

37 World Medical Association, *Declaration of Helsinki: Ethical principles for research involving human subjects*, 2008. <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/3b/index.html>. Pristupljeno: 13.04.2014.

38 Council for International Organizations of Medical Sciences, *International Ethical Guidelines for Biomedical Research Involving Human Subjects*, 2002. http://www.cioms.ch/frame_guidelines_nov_2002.html. Pristupljeno: 13.04.2014.

39 Jones, R. A., „The ethics of research in cyberspace“, *Internet Research*, Vol. 4, No. 3, 1994, pp. 30-35.

40 Hazelgrove, J., „The old faith and the new science: The Nuremberg Code and human experimentation ethics in Britain, 1964-1973“, *Social History of Medicine*, Vol. 15, No. 1, 2002, pp. 111.

41 Oakes, M., „Risks and wrongs in social science research: An evaluator’s guide to IRB“, *Evaluation Review*, Vol. 26, No. 5, 2002, pp. 443-479.

preuzeli za ovaj cilj bio je i razvoj jednog seta načela na kojima bi buduća istraživanja počivala.

Kodeks, koji je veliku pažnju posvetio dobrovoljnoj i informisanoj saglasnosti ljudi koji su sposobni da donose odluke, fundiran je na deset ključnih principa za izvođenje eksperimenata na ljudima, pre svega eksperimenata ili neterapeutskih istraživanja na zdravim, odraslim, sposobnim i potpuno informisanim ljudima, a ne istraživanja koji se sprovode za vreme omogućavanja medicinske nege, istovremeno odbacujući stav da zajednica ili sam rod treba da ima primat nad pojedincima.

Deklaracija iz Helsinkija Svetske medicinske asocijacije predstavljena kao „fundamentalni dokument iz oblasti etike biomedicinskih istraživanja koji je uticao na formulisanje međunarodnih, regionalnih i nacionalnih legislativa i kodeksa“,⁴² svoje stvaranje dovodi u vezu sa početkom rada Etičkog komiteta Svetske zdravstvene asocijacije iz 1953. godine.⁴³ Nacrt Deklaracije je bio predložen 1961. godine, a usvojen na XVIII Zasedanju Generalne Skupštine SZO-a u Helsinkiju, Finska, 1964. godine.

U ovoj Deklaraciji⁴⁴, od ukupno dvanaest originalnih karakteristika etičkog istraživanja koje sadrži u sebi, deset od njih su utvrđeni Nirnberškim kodeksom, dok dve od njih su značajno izmenjene,⁴⁵ tj. ona „ne sadrži nedvosmislenu potražnju da se dobije informisana saglasnost u kontekstu terapijskog istraživanja i uvodi instituciju starateljstva kao način dobijanja saglasnosti od nekompetentnih subjekata“.⁴⁶ Ključno je da „rizici istraživanja moraju biti opravdani priželjkivanim rezultatima i poštovanjem subjekta, kao i da istraživanje počiva na slobodnoj i informisanoj saglasnosti, posebno kada se radi o zavisnim populacijama“.⁴⁷

Do današnjeg dana ove preporuke su bitno proširene, u stvari Deklaracija je bila pet puta revidirana, počevši od 1975. godine kada je bio uveden zahtev za ocenu istraživačkih protokola od strane formalno nezavisnog komiteta, pa sve do revizije iz 2000. godine, koja se odnosi na pitanje definisanja me-

---

42 Council for International Organizations of Medical Science (CIOMS), *International Ethical Guidelines for Biomedical Research Involving Human Subjects*, 2002. http://www.cioms.ch/frame_guidelines_nov_2002.html. Pristupljeno: 14.04.2014.

43 World Medical Association (WMA), *WMA History*, 2003. <http://www.wma.net/e/history/helsinki.html>. Pristupljeno: 14.04.2014.

44 Predstavlja jedan oblik nadopunjenja Nirnberškog kodeksa u određenim odredbama.

45 Carlson, R. V, et al., „The revision of the Declaration of Helsinki: Past, present and future“, *British Journal of Clinical Pharmacology*, Vol. 57, No. 6, 2004, pp. 695-713.

46 Leaning, J., „War crimes and medical science“, *British Medical Journal*, Vol. 313, 1996, pp. 1413.

47 Israel, M. & Hay, I., *Research Ethics for Social Scientists*, pp. 56.

dicinske kvalifikovanosti nacionalnih legislativa, koja pokušava „Deklaraciju staviti iznad svih različitih kulturno specifičnih regulativa, a u isto vreme ne nudeći konkretne smernice za istraživače koji bi se mogli naći u situaciju kada su etičke smernice najveće svetske organizacije u suprotnost sa lokalnim zakonima i standardima“.⁴⁸

Ali, premda su Nirnberški kodeksi i Deklaracija iz Helsinkija u proteklih dvadesetak i više godina poslužili kao model za razvoj pristupa o etičkom ponašanju u istraživanjima, one su se, tokom vremena i razvoja nauka generalno, pokazale kao veoma teške u delu njihove upotrebe izvan biomedicinskih istraživanja. Istovremeno, sve veće insistiranje na posvećivanju celovite pažnje od strane istraživača u odnosu na etička pitanja, kao i nužnost institucionalne provere istraživanja, kreirali su klimu, najpre u SAD-u, za određenim promenama. U julu 1974. godine, uz saglasnost sa Zakonom o istraživanjima u SAD-u, uspostavljena je Državna komisija za zaštitu ljudskih subjekata u biomedicinskim i bihejviorističkim istraživanjima, koja je bila zadužena za nadzor institucionalnih etičkih odbora, zatim za uspostavljanje osnovnih etičkih principa u biomedicinskim i bihejviorističkim istraživanjima sa ljudskim subjektima, kao i da razvija smernice etičke prakse. Ključne ideje ove komisije sumirane su u poznatom dokumentu iz 1979. godine, poznatijem kao *Izveštaj iz Belmonta*, u kome se navodi da etički principi i smernice za kodekse i principe zaštite ljudskih subjekata imaju za cilj da olakšaju rešavanje etičkih problema povezanih sa istraživanjima na ljudima kao „subjektima“.⁴⁹ Saglasno ovom cilju, *Izveštaj* uvodi tri principa – poštovanje osobe, dobrotomernost, kao i pravednost, kako bi se olakšalo razumevanje etičkih pitanja povezanih sa istraživanjima na ljudskim subjektima. Ovi principi kasnije imaju fundamentalnu ulogu u razvoju etičkih pristupa u odnosu na etičku regulaciju u zapadnom svetu.

Četvrti, poslednji od prethodno navedenih veoma uticajnih formalno-etičkih dokumenata od međunarodnog značaja, jeste Kodeks ili Međunarodne etičke smernice za biomedicinska istraživanja na ljudskim subjektima, poznatiji kao *Proglas Saveta međunarodnih organizacija medicinske nauke*⁵⁰ (koji ga je i skicirao) iz 1982. godine, a revidiran 1993. i 2002. godine.

48 *Ibid.*, pp. 57.

49 National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research (NCPHSBBR), *Belmont Report: Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subjects of Research*, Department of Health, Education and Welfare, Office of the Secretary, Protection of Human Subjects, 1979. <http://med.umich.edu/irbmed/ethics/belmont/BELMONTR.HTML>. Pristupljeno: 14.04.2014.

50 Savet je uspostavljen 1949. godine, od strane Svetske zdravstvene organizacije (WHO) i Organizacije Obedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO), s ciljem pripre-

On, saglasno njegovom osnovnom cilju – značaju multinacionalnih i transnacionalnih istraživanja u kojima ljudi iz siromašnih zemalja mogu postati partneri – principe Deklaracije iz Helsinkija primenjuje u zemljama u razvoju, uzimajući u obzir njihove raznolike socioekonomske uslove, kulturne i religijske i pravne specifičnosti, zakone i tipove birokratije, pri čemu na račun prethodna tri kodeksa, ovaj nastoji eksplicitno da primeni „univerzalne“ etičke principe u raznolikom i multikulturnom svetu, sa posebnim akcentom na principu pravednosti.⁵¹

Konačno, nakon 1945. godine, napravljen je ogroman napor pri formulisanju i primeni etičkih kodeksa i principa u istraživanjima, tj. ogroman napor za etičku regulaciju naučnih istraživanja, pre svega u biomedicinskom specifičnom disciplinarnom kontekstu. Ali, nezavisno od polja i konteksta u kojima su oni sazdati, u nauci se može tvrditi da i društvene, na račun prirodnih nauka, nisu ostale imune na sporne prakse. Štaviše, sledeći problem sa kojim se suočavamo u primeni i poštovanju etičke regulative izražene preko etičkih kodeksa i principa jeste i kulturni kontekst u odnosu na kojeg imamo specifične etičke regulative svuda u svetu, iako saglasno poslednjim događajima u ovom polju ukazuje se na, s jedne strane, nužnost uspostavljanja novog nadnacionalnog pristupa, kao što je to zajednički Evropski istraživački prostor, ali i na uvođenju međunarodnih standarda sprovođenja istraživanja, kao što to potenciraju i insistiraju na tome SAD, s druge strane.

To je zbog toga što prehodno razmatranje ovih četiri od mnoštva kodeksa i principa etičke regulacije istraživanja, može biti konfuzno kako za istraživače, tako i za članove komiteta za istraživačku etiku, pošto se ne može sa sigurnošću i univerzalno reći koji su to dokumenti i na kojim i kakva se istraživanja odnose, odnosno kakav je status svakog dokumenta pojedinačno. Ovo je posebno problematično ako se uzme u obzir prehodno iznesena primedba u odnosu na kulturni kontekst i međunarodne direktive, zakone i etičke smernice pošto lokalne smernice i zakoni ponekad mogu biti u sudaru sa međunarodnim.

---

me smernica za zdravstvenu i istraživačku etiku. (Više pogledaj kod Juhana E. Idanpaan-Heikkila, *Applicability of CIOMS 2002 Guidelines to Developing Countries*, 2003. www.biotecca.ops-oms.org/E/docs/Idanpaan1.pps. Pristupljeno: 14.04.2014)

⁵¹ Smernice su zasnovane na ista tri principa kao i u Izveštaju iz Belmonta i uživaju isti moralni status.

4. EVROPSKI ISTRAŽIVAČKI PROSTOR I PROJEKT *RESPECT*

Za ilustraciju prethodnog, uzmimo za primer Evropski istraživački prostor, gde većina od zemalja u EU u ovom trenutku imaju suštinske smernice za postavljanje i delovanje komiteta za istraživačku etiku, iako se još uvek mogu uočiti značajne varijacije između zemalja.⁵² Isto tako, tela za finansiranja, uključujući i Evropsku komisiju, uobičajeno imaju svoje vlastite zahteve i smernice kako za istraživača, tako i za ocenu istraživačke etike.⁵³

Ovo se dešava zbog toga što nakon 60-tih godina prošloga veka, većim uplivom usvajanja i praktikovanja različitih pravnih, institucionalnih i etičkih pristupa u regulaciji istraživanja, imajući u obzir različite istorijske korene i tradicije evropskih zemalja – stvorila se raznolikost u odnosu na regulatorne inicijative i organizacione mere i metode.⁵⁴ Ali, „kao što evropske integracije za priključivanje evropskoj porodici napreduju, tako se i Evropska komisija sve više zalaže za veću konzistentnost regulatornih pristupa u etici istraživanja“.⁵⁵ Jedan od postignutih ciljeva koji svedoči o „dobro završenom poslu“ jeste Konferencija komiteta za etiku u istraživanju u Evropi, održana u Briselu 2005. godine i Deklaracija koja je proizašla iz iste, a saglasno kojoj je bila uspostavljena Evropska mreža komiteta za etiku u istraživanjima (EUREC), jedan inspirativan i obećavajući projekt, iako u njemu dominiraju biomedicinski interesi.

Vođena ovim ciljem, Evropska Komisija je otpočela i sa projektom „Tehnologije informacionog društva“ (IST – Information Society Technologies), koji se spovodi od strane Instituta za proučavanje tržišta rada (IES). On predstavlja pokušaj uspostavljanja seta etičkih i profesionalnih smernica koji bi poslužio kao dobrovoljni kodeks za socio-ekonomska istraživanja u Evropi,⁵⁶

---

52 European Forum for Good Clinical Practice, „The procedure for the ethical review of protocols for clinical research projects in the European Union: A report on the structure and function of research ethics committees across Europe“, *International Journal of Pharmaceutical Medicine* 21, No. 1, 2007, pp. 1-113.

53 Primer se može pogledati na <http://ec.europa.eu/research/science-society/index.cfm?fuseaction=public.topic&id=36>, oko vodiča za potrebe etičke ocene finansiranih projekta Evropske komisije.

54 Institute for Science and Ethics, *Draft Final Report: Provision of Support for Producing a European Directory of Local Ethics Committees (LEC's)*, The Institute for Science and Ethics, Bonn, 2004.

55 Israel, M. & Hay, I., *Research Ethics for Social Scientists*, pp. 85-86.

56 Mnogo više kao pomoć pri etičkom odlučivanju, nego kao propis.

a poznatiji pod imenom RESPECT projekt – Profesionalni i etički kodeks za socio-ekonomska istraživanja u informacionom društvu.⁵⁷

Naime, kao što se navodi u objašnjenju konteksta o potrebi ovog kodeksa, „posljednih godina imamo brzu evoluciju socio-ekonomskih istraživanja povezanih razvojem globalnog informatičkog društva. Isto se može primetiti i saglasno sa nekoliko trendova koji upućuju na velike promene u ulogama socio-ekonomskih istraživača i u njihovim radnim delatnostima“,⁵⁸ a posebno u delu razvoja IST tehnologije koji su uveli nove istraživačke alatke i koji potenciraju pitanje intelektualnog vlasništva. Isto tako, tu su i pitanja novih oblika elektronskog izdavaštva, uticaj novih EU legislativa koji su uvedeni u velikom broju oblasti, rapidne socijalne i ekonomske promene, kao i uspešnost strategija finansiranja Evropske komisije.

U jednom takvom kontekstu i zahtevu o pripremi profesionalnog i etičkog kodeksa za socio-ekonomska istraživanja, sa posebnim (ali ne i ekskluzivnim) fokusom na istraživačke zahteve IST programa, sam tim sastavljen od naučnika iz IES (The Institute for Employment Studies), zajedno sa naučnicima iz SRA (Social Research Association), sistematski su analizirali i sintetizovali postojeće kodekse ponašanja velikog broja različitih profesionalnih grupa, kako domaćih, tako i međunarodnih stručnih samoregulatornih tela, s ciljem da se uradi jedna „čudna“ sadržinska mikstura postojećih etičkih kodeksa sa pravnom regulativom EU. Pri tome, kodeks nije dizajniran da usvoji detaljnije kodekse razvijene od strane specifičnih profesionalnih udruženja, akademija ili finansijskih agencija, nego suprotno, njegova intencija jeste da obezbedi pomoć u pročišćavanju takvih kodeksa i u razvoju novih tamo gde ne postoje. Upravo zbog toga, on je namenjen kao pomoć za odgovorno i informisano donošenje odluka, a ne kao zamena za iste, tj. on predstavlja aspirativni kodeks, a ne normativni.

Prethodno govori da cilj ovog kodeksa nije stvaranje novih zahteva ili ograničenja u sprovođenju istraživanja, nego da zaštiti istraživače od nestručnih ili nesavesnih zahteva, kao i da podigne svest o etičkim pitanja i da širi dalje konstantnu profesionalnu dobru praksu, omogućavajući razvoj Evropske istraživačke oblasti preko zajedničkih standarda koji su transparentni i univerzalno usaglašeni. Dokaz ovome jeste saznanje da su „zajednički standardi preduslov razvoja Evropskog tržišta u socio-ekonomskim istraži-

57 Dench, S. & Iphofen, R. & Huws, U., *An EU Code of Ethics for Socio-Economic Research*. 2004. <http://www.respectproject.org/code/index.php?id=nl>. Pristupljeno: 13.04.2014.

58 <http://www.respectproject.org/main/index.php>. Pristupljeno: 13.04.2014.

vanjima, u kojima istraživanje može biti ovlašćeno, a partnerstva se mogu realizovati na osnovu jasnog međusobnog razumevanja i očekivanja⁵⁹.

Pošto izvršenje socio-ekonomskih istraživanja na profesionalni i etički način uključuje balansiranje velikog broja različitih principa koji se često nalaze u sudaru jedni sa drugima, ovaj je kodeks baziran na priznanju da odgovornost individualnih istraživača treba biti osnova za često teške profesionalne odluke koje uspostavljaju ovu ravnotežu, kao i saznanje da se odgovornost odnosi i na njihove poslodavce, profesionalna udruženja i finansijere koji stoje iza istraživanja u odnosu na podršku u donošenju ovih odluka. To je tako zato što se, za razliku od većine istraživanja u naukama, socio-ekonomska istraživanja bave ljudima i pokreću niz etičkih pitanja oko odgovornosti istraživača u odnosu na društvo, finansijere i poslodavce, kolege, kao i ljudske subjekte u istraživanju.

Ipak, pošto su smernice kodeksa, čiji cilj jeste načiniti mešavinu sadržaja postojećih kodeksa sa pravnom regulativom EU, bazirane na principu sledećih naučnih standarda, principu poštovanja zakonitosti i konačno, principu izbegavanja nanošenje štete društvu ili pojedincu – smatra se da on može biti solidna osnova u etičkom odlučivanju.

Ono što se nameće kao dilema u celom ovom pokušaju rada, ponude i primene kodeksa RESPECT, jeste da li on može biti samodovoljna alatka za rutinsko preispitivanje sopstvene „etičke svesti“ u okvirima uobičajenih istraživačkih delatnosti, zato što, kao što i sami kreatori kodeksa vrlo vešto podsećaju, „rešavanje etičkih dilema ostaje individualna odgovornost istraživača, pošto smernice nude samo solidnu osnovu za odlučivanje...“!⁶⁰

Isto tako, diskutabilna je i namera da ovaj kodeks „podrži razvoj zajedničkog međunarodnog istraživačkog prostora preko transparentnih i univerzalno usaglašenih standarda“,⁶¹ tj. preispitivanje namere o (ne)primeni ovog kodeksa na evropskom tlu. Ovo zbog toga što u ovom momentu „u Evropi postoji neravnomerni raspored razdvojenih i različitih državno-zasnovanih pristupa o regulaciji etike istraživanja, a izgleda da su inicijative kao što je REF (Research Ethics Framework), iniciran od strane ESRC-a (Economic and Social Research Council) u Engleskoj, nezavisne od spomenutog evropskog toka“.⁶² Drugim rečima, ono što je u određenim operativnim procedurama dato kao smernica, u drugim predstavlja obavezu, što samo ukazuje da

59 <http://www.respectproject.org/code/index.php>. Pristupljeno: 14.04.2014.

60 Israel, M. & Hay, I., *Research Ethics for Social Scientists*, pp. 86.

61 *Ibid.*

62 *Ibid.*

etički autoritet jeste izveden od strane političkog i/ili ekonomskog, ali i na osnovama spornih iskustava iz različitih oblasti istraživanja.

Štaviše, uspostavljanje lokalnih etičkih komiteta čini se kao da se suprotstavlja redukciji jednog jedinog obrasca, a njihovo uspostavljanje u određenim zemljama znači prednjačenje u odnosu na ostale zemlje na evropskom tlu, pa i u odnosu na preookeanske zemlje, pre svega u odnosu na diskrepanciju koja postoji u delu načina na koji različiti lokalni komiteti pristupaju samom istraživanju.⁶³

5. UMESTO ZAKLJUČKA ...

Sve u svemu, nije toliko nerealno da se u budućnosti očekuje brzi razvoj nadnacionalnih, a još više međunarodnih pristupa u delu etike istraživanja i pored trenutne raznolikosti lokalnih pristupa. Jednostavno, nerešeni problemi, a još više tempo s kojim pokušavamo pokazati inicijativu za njihovo razrešenje, kao i namera i ono „iza nje“, jonasovski rečeno uslovit će brže osvešćivanje i dinamiku. Upravo ovo se može videti i posredstvom prvih inicijativa, kao što je to RESPECT ili EUREC ili preko unilateralnih inicijativa koje dolaze iz SAD. Sve ovo nagoveštava određeni početak uspostavljanja međunarodne etike u istraživanjima i to preko američkog „zajedničkog“ pravila, o kome su maltene svi svojevremeno mislili da ono ne može postati „zajedničko“.

U isto vreme, razvijaju se i trebaju biti podržane nove smernice u evropskoj istraživačkoj praksi koje imaju tendenciju da stignu do globalnog nivoa. Radi se o idealu odgovornog istraživanja i inovacija.⁶⁴ Iako su mnogi smatrali da je relacija između kodeksa, etičkih delovanja i zakona vrlo jednostavna, ipak ne radi se samo o prostom primenjivanju etičkih kodeksa i zakona u delu etičke evaluacije. Dug i često konfuzan je put do ideala odgovornog istraživanja zato što su, najpre, kodeksi i zakoni često vrlo uopšteni, što znači da ne uspevaju uvek dati čistu sliku i smernice u specifičnom kompleksnom slučaju, pri čemu ono što treba biti legalno jeste ostavljeno na odluku komitetu za etiku u istraživanju. Drugo, kodeksi i zakoni ponekad ne govore o određenom broju istraživanja s ciljem da se oni isključe zbog lošeg ili

---

63 Goodyear-Smith, F. et al., „International variations in ethics committee requirements: Comparisons across five westernised nations“, *BMC Medical Ethics*, Vol. 3, No. 2, 2002. <http://www.biomedcentral.com/1472-6939/3/2>. Pristupljeno: 14.04.2014.

64 European Commission, *European Textbook on Ethics in Research*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2010, pp. 148-149.

neetičnog ponašanja, umesto da daju celovit etički savet i smernice. Treće, sadržaji određenih vodiča mogu biti kontroverzni i kontradiktorni. Sasvim na kraju, iako su ponekad zakoni ili kodeksi jasni, istraživanje nije sasvim etički korektno.

Ovo znači da ukoliko se odgovornost ranije posmatrala kroz prizmu starog principa o interesu za ljudsku sudbinu, sada je već razlika ogromna zato što interes za ljudsku sudbinu kao bliži cilj jeste i prostorno i vremenski proširen zbog tehničke delatnosti! Time se došlo do jaza između sile znanja i moći delovanja. Isto je nametnulo obavezu ili proširenu dimenziju etike da podučava na sve neophodniju samokontrolu naše moći, tj. da podučava na novo shvatanje prava i obaveza, o kojima je bilo malo rečeno u dosadašnjoj etici. Tako je pitanje o odgovornosti ponovo isplivalo na površinu, ali ovaj put u novom svetlu i sa novim problemima – ne traži se samo ljudsko dobro, nego i dobro izvan ljudskih stvari, tj. priznavanje ciljeva samih po sebi da se prošire preko sfere čoveka, a briga o njima da se uključi u pojam ljudskog dobra, što znači proširenje pojma odgovornosti.

Otuda, izmenjena suština ljudskog delovanja, njegove moći, sile i projektovanih ciljeva, kao i aktuelnih i potencijalnih posledica iz njegovog delovanja, radikalno menjaju suštinu i zadatak njegovih etičkih razmišljanja i delovanja. Umesto dosadašnjeg aksioma – *I u budućnosti čovečanstvo treba postojati!*, on treba ustupiti mesto novom kategoričkom imperativu – *Deluj tako da rezultati tvog delovanja mogu biti podnošljivi za egzistenciju realnog ljudskog sveta na Zemlji!*

LITERATURA

- Bauman, Z., *Postmodern Ethics*. Blackwell, Oxford, 1993.
- Beauchamp, L. T. & Childress, J. F., *Principles of Biomedical Ethics*. 5th edition, Oxford University Press, New York, 1994.
- Bortolotti, L. & Heinrichs, B., „Delimiting the concept of research: An ethical perspective“, *Theoretical Medicine and Bioethics* 28, No.3, 2007, pp. 157-179.
- Carlson, V. R. et al., „The revision of the Declaration of Helsinki: Past, present and future“, *British Journal of Clinical Pharmacology*, Vol. 57, No. 6, 2004, pp. 695-713.
- Council for International Organizations of Medical Science (CIOMS), *International Ethical Guidelines for Biomedical Research Involving Human Subjects*, 2002. http://www.cioms.ch/frame_guidelines_nov_2002.html. Pristupljeno: 14.04.2014.
- Davis, N. A., „Contemporary deontology“, in Piter Singer (ed.), *A Companion to Ethics*, Blackwell, Oxford, 1993, pp. 205-218.

- Dawson, A. & Yentis, S., „Contesting the science/ethics distinction in the review of clinical research“, *Journal of Medical Ethics* 33, 2007, pp. 165-167.
- Diener, E. & Crandall, R., *Ethics in Social and Behavioral Research*. University of Chicago Press, Chicago, 1978.
- Dench, S. & Iphofen, R. & Huws, U., *An EU Code of Ethics for Socio-Economic Research*. 2004. <http://www.respectproject.org/code/index.php?id=nl>. Pristupljeno: 13.04.2014.
- Донев, Д., *Етика во новинарството*. УКИМ, Скопје, 2011.
- Донев, Д., *Невладиниот сектор како етички коректив на општеството*, МЦМС, Скопје, 2008.
- European Commission, *European Textbook on Ethics in Research*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2010.
- European Forum for Good Clinical Practice, „The procedure for the ethical review of protocols for clinical research projects in the European Union: A report on the structure and function of research ethics committees across Europe“, *International Journal of Pharmaceutical Medicine* 21, No. 1, 2007, pp. 1-113.
- Evans, H. J., „A sociological account of the growth of principlism“, *The Hastings Center Report*, Vol. 30, No. 5, 2000.
- Friedman, M., „Liberating Care“, in *Feminist Ethics*, Moira Gatens (ed.), Ashgate, Dartmouth, 1998, pp. 543-584.
- Goodyear-Smith, F. et al., „International variations in ethics committee requirements: Comparisons across five westernised nations“, *BMC Medical Ethics*, Vol. 3, No. 2, 2002. <http://www.biomedcentral.com/1472-6939/3/2>. Pristupljeno: 14.04.2014.
- Hazelgrove, J., „The old faith and the new science: The Nuremberg Code and human experimentation ethics in Britain, 1964-1973“, *Social History of Medicine*, Vol. 15, No. 1, 2002.
- Holden, C., „Ethics in social science research“, *Science*, Vol. 26, 1979.
- Idanpaan-Heikkila, E. J., *Applicability of CIOMS 2002 Guidelines to Developing Countries*, 2003. www.biotecca.ops-oms.org/E/docs/Idanpaan1.pps. Pristupljeno: 14.04.2014.
- Institute for Science and Ethics, *Draft Final Report: Provision of Support for Producing a European Directory of Local Ethics Committees (LEC's)*, The Institute for Science and Ethics, Bonn, 2004.
- Israel, M., & Hay, I., *Research Ethics for Social Scientists*. SAGE, London, 2006.
- Jones, R. A., „The ethics of research in cyberspace“, *Internet Research*, Vol. 4, No. 3, 1994, pp. 30-35.
- LaFollette, H., „The truth in ethical relativism“, *Journal of Social Philosophy*, Vol. 22, 1991.
- Leaning, J., „War crimes and medical science“, *British Medical Journal*, Vol. 313, 1996.
- National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioural Research. *The Belmont Report: Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subjects of Research*, 1979. <http://ohsr.od.nih.gov/guidelines/belmont.html>.
- National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research (NCPHSBBR), *Belmont Report: Ethical Principles and*

- Guidelines for the Protection of Human Subjects of Research*, Department of Health, Education and Welfare, Office of the Secretary, Protection of Human Subjects, 1979. <http://med.umich.edu/irbmed/ethics/belmont/BELMONTR.HTML>. Pristupljeno: 14.04.2014.
- Oakes, M., „Risks and wrongs in social science research: An evaluator’s guide to IRB“, *Evaluation Review*, Vol. 26, No. 5, 2002, pp. 443-479.
- Peach, L., „An Introduction to Ethical Theory“, in Robin Levin Penslar (ed.), *Research Ethics: Cases and Materials*, Indiana University Press, Bloomington, 1995, pp. 13-26.
- Pettit, P., „Consequentialism“, in Piter Singer (ed.), *A Companion to Ethics*, Blackwell, Oxford, 1993.
- Rachels, J., & Rachels, S., *The Elements of Moral Philosophy*. McGraw-Hill, New York, 2009.
- Respect Project. <http://www.respectproject.org/main/index.php>. Pristupljeno: 13.04.2014.
- Sayer, Andrew & Michael Storper. „Guest editorial essay“, *Environment and Planning D: Society and Space*, vol. 15, No.1, 1997, pp. 1-17.
- Singer, P., (ed.). *A Companion to Ethics*. Blackwell, Oxford, 1993.
- Thacher, D., „The casuistical turn in planning ethics“, *Journal of Planning Education and Research*, Vol. 23, 2004.
- Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law 10*, No. 2, 1949. <http://ohsr.od.nih.gov/guidelines/nuernberg.html>. Pristupljeno: 13.04.2014.
- Weizsäcker, C. F.,. *The Unity of Nature*. Farrar Straus Giroux, New York, 1980.
- White, I. T., *Right and Wrong: A Brief Guide to Understanding Ethics*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1988.
- World Medical Association, *Declaration of Helsinki: Ethical principles for research involving human subjects*, 2008. <http://www.wma.net/en/30publications/10policies/3b/index.html>. Pristupljeno: 13.04.2014.
- World Medical Association (WMA), *WMA History*, 2003. <http://www.wma.net/e/history/helsinki.html>. Pristupljeno: 14.04.2014.

DEJAN DONEV

Centre for Integrative Bioethics, Kumanovo, Macedonia

EUROPEAN RESEARCH PRACTICE: ETHICAL CODE “RESPECT”

Abstract: High standards of ethics provide a higher quality of research and increase substantially its social impact. They promote research integrity and better alignment of research with community needs and expectations.

The European Commission, guided by this goal, began the project “Information Society Technologies”, conducted by the Institute for study of the labor market, which is an attempt of passing a set of ethical and professional guidelines which would serve as a code for socioeconomic research across Europe, known as RESPECT .

The author’s intention is to determine the current position and the application of code RESPECT in terms of the development of common international research space with a “transparent and universally harmonized standards”, ie. to see and examine the possibility and the reasons for (non) implementation of RESPECT on European soil.

Keywords: bioethics, ethical codexes, ethical principles, Europe, research

Primljeno: 21.8.2015.

Prihvaćeno: 02.11.2015.